

Disszertáció

Lengyel Gábor

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Budapest

Modern rabbiképzés Németországban és Magyarországon

Magyar származású hallgatók a német rabbiszemináriumokon (1854 – 1938)

Tézisek

Kutatásom célja, hogy bemutassam, milyen volt a modern rabbiképzés a 19. század második és a 20. század első felében Németországban és Magyarországon, különösen tekintettel a magyar hallgatók részvételére és szerepére a három német rabbiszemináriumban, melyek az adott időben a következők voltak: a Boroszlói Zsidó-Teológiai Szeminárium (Jüdisch-Theologischen Seminar in Breslau, JTS), a Berlieni Zsidó Tudományi Főiskola (Hochschule für die Wissenschaft des Judentums in Berlin, HWJ), valamint a Berlieni Ortodox Zsidó Rabbiszeminárium (Rabbinerseminar für das orthodoxe Judentum in Berlin, RS). E három intézmény képviselte a német zsidóság három irányvonalát: a konzervatív zsidóságot, a reformereket és az ortodoxokat. A Budapesti Országos Rabbiképzőt is figyelembe vettem, ahol sok olyan diák volt, aki Németországban, a fenti szemináriumokban is tanult. Széles teret szenteltem természetesen az egyes intézmények bemutatására.

Munkám első részében a magyarországi és a német birodalmi rabbiképzés történelmi keretét mutattam be.

A felvilágosodás korához kapcsolódik a zsidóság modernizálódási folyamata. A legtöbb európai országban még változatlanul fennállt a zsidóság jog szerinti hátrányos megkülönböztetése. Változás csak a 18. század vége felé következett be, amikor a gyakorlatban megvalósításra kerültek a zsidóság életfeltételeinek és polgárjogainak javítására vonatkozó elméleti írások intézkedései.

Franciaország volt az első európai állam, ahol a forradalom meghozta a zsidóság számára a teljes emancipációt, a teljes polgári jogegyenlőséget. Közép-Európában a II. József császár által 1781-ben kiadott Türelmi Rendelet indította el a zsidóság egyenjogúsításának folyamatát. 1867. november 25-én kapta meg a magyar zsidóság a teljes egyenjogúságot. A XVII. jogi rendelettel egy hosszú vitafolyamat zárult le. A Német Birodalomban 1871-ben lett a polgári jog a vallástól függetlenítve.

A zsidóságon belül is jelentős változások mentek végbe ebben az időben.

A reformzsidóság ill. a liberális zsidóság majdnem minden nagyobb németországi város zsidó közösségében túlsúlyban volt; 1900 körül az ortodox zsidók aránya 10 – 20 %-ra zsugorodott a német zsidó lakosság körében.

A liberális és ortodox zsidók között alapvető ellentét volt a zsidó oktatás irányvonalában is. Zacharias Frankel és Jonas Fraenckel teremtették meg egy zsidó–teológiai szeminárium eszmei és anyagi feltételeit. Ez a gondolat a középutat képviselte a két szélsőséges irányzat között: A korábbi talmudiskola a zsidóság környezetétől való teljes elszigetelődését kívánta meg, a talmudiskolák vezetői a vallási hagyományok szigorú betartásában látták a lényeges feltételét annak, hogy a zsidóság sajátosságait megőrizték. Ezzel ellentétben a befolyásos reformerek mellett szálltak síkra, hogy a zsidóságnak a modern időkben csak akkor van létjogosultsága, ha aláveti magát az átfogó reformoknak. Tehát egyesek teljesen elutasították a világi tudományt, míg mások a zsidóság tudományos alapokon való átalakításáért szálltak síkra.

Frankel a tudomány és a hagyományos zsidó tradíciók egymásba fonódása mellett érvelt. Ebben a szellemben nyitotta meg kapuit 1854. augusztus 10-én a Boroszlói Zsidó-Teológiai Szeminárium, mint első német rabbiszeminárium.

A német ortodox zsidók némi késlekedéssel követték az eseményeket, és csak 1873. októberében nyílt meg a Berlieni Ortodox Zsidó Rabbiszeminárium, holott már egy évvel korábban, 1872. május 6-án megnyílt a liberális Berlieni Zsidó Tudományi Főiskola.

Mindhárom fentnevezett intézmény nagy súlyt fektetett a zsidó tudomány ápolására. A mai tudomány sok kiemelkedően fontos művet köszönhet a rabbiszemináriumokban végzett kutatómunkáknak.

Magyarországon – Németországhoz hasonlóan – vita alakult ki a liberális és konzervatív irányzat között az iskolai tantervi újítások, és a zsidó hitközségek átszervezése (központosítása) miatt is, már jóval a kormány által kezdeményezett izraelita kongresszus előtt. A neológok többséget szereztek a hitközségeken belüli kongresszusi jelöltek választásán, majd magán a kongresszuson (1868. december 14. és 1869. február 23. között) is. Az ortodox zsidók az eredmények kapcsán mélyen elkeseredtek: ez azt jelentette számukra,

hogy a kongresszusi határozatok és azon belül a tervezett rabbiképző létrehozása megsemmisítik a magyar zsidóság vallásos életét. Ennek következtében három irányzatra szakadt a magyar zsidóság: a neológokra, az ortodoxia híveire és a status quo ante közösségekre.

A kongresszuson a neológ küldöttek által forszírozott szeminárium létrehozásának hosszú előtörténete volt. Az ötlet először már 1806-ban a Németországból származó és Hunfalván letelepült David ben Meir haKohen Friesenhausen szájából hangzott el. Az áttörés azonban csak 1850-ben történt meg, mikor I. Ferenc József császár pénzbüntetéssel sújtotta a zsidóságot az 1848/49-es forradalomban való részvételük miatt, majd a begyűjtött pénzt a zsidó hitközségekre és iskolákra fordította. Szintén tervben volt egy szeminárium létrehozása, ahol zsidó lelki gondozókat képeztek volna ki. Az ortodox rabbik a zsidó élet bármilyen újítását elutasították és elkeseredetten küzdöttek ellene. Az említett kongresszuson kialakult viták következtében az intézmény létrehozása még hosszú ideig váratott magára. Az ünnepélyes megnyitóra csak 1877. október 5-én kerülhetett sor.

Munkám második, szintén nagy terjedelmű, fontos része azon magyar származású hallgatók életrajzi adatainak összegyűjtéséből és kiértékeléséből áll, akik a fent nevezett intézményekben tanultak. Teljesen világos volt számomra, hogy nehezen megoldható feladat lesz az összes, a fent említett három intézményben tanult magyar származású diák életrajzi adatainak összegyűjtése és feldolgozása. 185 (!) olyan személyt tudtam felkutatni, akik különböző időszakokban a német rabbiszemináriumokban tanultak.

Térben és időben határt kellett szabnom, hogy a munka az előírt keretek között maradjon. Az európai országhatárok – Magyarországot és Németországot is beleértve – a kérdéses időkben gyakran változtak. Az egyéni sorsok megvizsgálásakor azt is figyelembe kellett vennem, hogy a 19. és 20. században nem csak a mindent átalakító szociális, kulturális és ipari változások voltak Európára jellemzőek, hanem egy masszív migráció is.

Tehát mely tézisek és kérdések foglalkoztattak kutatási tevékenységem során Magyarországon, Németországban, Izraelben és az USA-ban a német, héber és angol nyelvű forrásmunkák vizsgálata közben?

1. Budapesten csak 1877-ben nyílt meg a Budapesti Országos Rabbiképző, amikor Németországban már három rabbiszeminárium is működött.

Eddig az időpontig a magyarországi modern rabbiképzés hiánya lehetett a fő ok, hogy miért is jöttek magyar rabbijelöltek és más hallgatók Németországba. Azonban még azután is látogatták magyar diákok a német szemináriumokat, miután már megnyílt a Budapesti Országos Rabbiképző. A jelenség okait szeretném jelen munkámban megvizsgálni.

2. Mennyiben szolgáltatott alapot a német nyelvvel és kultúrával való szoros kapcsolat arra, hogy oly sok magyar egyetemista és rabbi jött Németországba?

3. Fontosnak tartottam meghatározni és elemezni ezeknek a Németországban tanuló és részben később ott alkotó magyar zsidóknak a pontos származását. Melyik országrészből, városból ill. településről jöttek ezek a zsidók, és mely zsidó intézmények, iskolák és zsinagógák léteztek ott akkor? Melyik volt ott az uralkodó hagyomány, a zsidóság mely irányvonala jellemezte a szóban forgó helyet? Milyen hatások érték ott ezeket a diákokat?

4. Egyeseknél a családi háttér is szerepet játszhatott abban, hogy egy német rabbiszemináriumban kezdjék el tanulmányaikat. Másoknál talán kimutatható a rabbiság hagyománya a családban, nevezetesen olyan rabbicsaládból való származás, amelynek német vonatkozása van.

5. A tudományos munkákat és a németországi tanulmányok megkezdése előtti esetleges rabbitevékenységet is minden esetben meg kellett vizsgálnom annak érdekében, hogy a jellegzetes és döntő okokat felfedezhessem, ha egyáltalán voltak ilyenek.

6. Szándékoztam továbbá megvizsgálni a rabbiszemináriumokról kikerült hallgatók későbbi életútját is. Rabbiként dolgoztak, vagy más hivatást választottak maguknak? Németországban maradtak? Melyik zsidó közösségben dolgoztak? És azok a végzettek, akik a tanulmányok után visszatértek Magyarországra: milyen szerepet játszottak a magyar zsidóság továbbfejlődésében?

7. A kapott kutatási eredmények kapcsán úgy gondolom, hogy a vizsgált életek közötti sorsközösség felismerése esetleg igazolható.

Problematika

Számos kutatómunka létezik a rabbiképzésről, valamint a rabbik tevékenységének hatásairól a Német Birodalomban és Magyarországon. Ez az anyag lett más forrásokból származó életrajzi információkkal kiegészítve. Elsőként meg kell itt említeni a 2004-ben és 2009-ben megjelent kétrészes életrajzi adatgyűjteményt Carsten Wilke és Katrin Nele Jansen tollából, melynek címe "Biographisches Handbuch der Rabbiner". A mű összesen 2703 különböző származású, Németországban működött rabbi életrajzi adatainak gyűjteménye, köztük számos magyar is szerepelt.

A már említett könyv "Biographischen Handbuchs der Rabbiner" első részének összeállítója Carsten Wilke a forrásanyagra vonatkozó magyarázatában megjegyzi: „A teljességet egy prosopographiai tanulmányban általában csak akkor érhetjük el, ha a megvizsgált intézmény személyi aktáit teljes egészében figyelembe vesszük“. Ez a teljesség az én munkámban nem biztosított.

A fogyatékoság fő oka, hogy hiányoznak a levéltári források, amire már azok a kutatók is panaszkodtak, akiket tanulmányomban megemlítettem ill. idéztem.

Majdnem lehetetlen egy hiánytalan listát összeállítani az összes német rabbiszemináriumi hallgatókról, beleértve a magyarokat is. Mégis bízik abban, hogy sikerült felkutatnom a legtöbb magyar hallgatót.

A másik lényegbe vágó nehézség, hogy hiányosak voltak a hallgatóra vonatkozó életrajzi adatok. Ebből adódóan azokról a hallgatókról, akik később Németországban tevékenykedtek, hála a "Biographischen Handbuchs" kézikönyvnek, számtalan információval rendelkezem, de azokról a kollégákról, akik csak Magyarországon dolgoztak, már sokkal kevesebbel (kivételt képeztek a Budapesti Országos Rabbiképzőben működő személyiségek, akikről szintén széleskörű irodalom létezik), és azokról a személyekről, akik nem töltöttek be rabbi funkciót, gyakran sajnos semmilyen adatom nem volt.

Azon fáradoztam, hogy ezt a hiányt, különböző források kutatásával lehetőségemhez képest valamelyest ledolgozzam. Sajnos ez nem mindig sikerült. Van kiegészítenivaló még e téren.

Meggyőződésem, hogy a jelen munka értékes hozzájárulást nyújt a közép-európai rabbiság kutatásához, és további vizsgálatokra ösztönöz e területen. Remélem, hogy gyümölcsöző együttműködés alakul ki a jövőben a német, magyar, izraeli és más nemzetbeli kutatók között.